

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД 1988

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1989

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR—BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1988

VILNIUS

1989

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1988

VILNIUS

1989

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1988 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1989

MBBK 9(TL)

Li237

Redakcinė kolegija:

Vytautas MERKYS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vida KNIURAITĖ, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara TARSILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
232600 Vilnius, Kosciuškos 30

Išleista pagal LTSR MA Istorijos instituto užsakymą

L 0503020908—239 Z—89
M 854(08)—89

© LTSR MA Istorijos institutas, 1989

LIETUVOS VALSTIEČIŲ KOLEKTYVIZAVIMAS

LIUDAS TRUSKA

Žemės ūkio kolektyvizavimas — vienas svarbiausių ilgaamžės Lietuvos valstiečių istorijos įvykių — jau susilaukė nemažo istorikų bei ekonomistų dėmesio. M. Gregorauskas¹, A. Jefremenka², J. Tamošiūnas³, P. Olekas⁴, R. Krutulytė⁵ ir kt. tyrinėjo socialinę-ekonominę Tarybų valdžios politiką kaime, kooperacijos plėtojimą, kolūkių materialinės-techninės bazės kūrimą, kolektyvizacijos eigą ir kolūkių ekonomiką. Gana išsamiai valstiečių kolektyvizavimas nušviestas apibendrinamuosiuose veikaluose: Lietuvos TSR istorijoje⁶, Tarybų valdžios metų ūkio bei kultūros raidos apžvalgose⁷.

Tačiau iki pastarojo meto tyrinėtojai neturėjo galimybės rašyti apie šiurkščius V. Lenino kooperacijos principų iškraipymus ir net visišką jų nesilaikymą stalinizmo laikotarpiu. Lietuvos, kaip ir visos šalies, istorikai, nagrinėję kolektyvizaciją, daugiau ar mažiau stokojo kritizmo, nutylėdavo oficialiajai kolektyvizacijos versijai prieštaraujančius faktus, gerokai pervertino technikos, kaip vienos kolektyvizavimo prielaidų, ir ignoravo „žmogaus faktorius“ — psichologinio valstiečių nepasirengimo išarti ežias — reikšmę.

Straipsnyje, vadovaujantis leninine metodologija, tyrinėjami du labai svarbūs Lietuvos žemės ūkio kolektyvizavimo klausimai: valstiečių savanoriškumo — kertinio V. Lenino kooperatinės politikos akmens — laikymasis ir buožijos problemos traktavimas.

Svarbiausi straipsnio šaltiniai yra įstatymai, respublikos vyriausybės nutarimai bei potvarkiai, kiti oficialūs dokumentai, taip pat TSRS bei LTSR finansų ministerijų, TSRS paruošų ministerijos bei šios ministerijos įgaliotinio Lietuvos TSR ataskaitos, kita archyvų medžiaga.

Lietuvoje sąlygos žemės ūkiui kolektyvizuoti buvo itin nepalankios. Mūsų krašte, kitaip negu Rusijoje, nebuvo kaimo bendruomenės, ir ūkininkai gyveno vienkiemiais. Todėl Lietuvos valstiečiai buvo didesni individualistai, o jų privačiasavininkiškas jausmas kur kas stipresnis. Be to, stalininė kolektyvizacija jau buvo susikompromitavusi Rusijoje, ir žodis „kolchozai“ Lietuvoje buvo beteisės padėties, skurdo ir net bado sinonimas. Tačiau Stalino administracijai buvo būdingas visiškas vietos sąlygų — socialinių, ekonomi-

nių,— kultūros ir psichologijos ypatumų ignoravimas. Bendruomenės tradicijas išsaugoję rusų valstiečiai, patriarchalinėje santvarkoje gyvenusios poliarinės šiaurės ir Vidurinės Azijos tautelės, intensyviai ūkininkavę Pabaltijo fermeriai — visi buvo tempiami ant vieno kurpalio.

Kursas į prievartinį žemės ūkio kolektyvizavimą Lietuvoje pastebimas jau nuo 1940 m. pabaigos, ypač jis išryškėjo 1941 m. pavasarį. „Grupinės sodybos“ naujakuriams, MTS steigimas, valstiečių apkrovimas didžiulėmis, aiškiai neįvykdomomis pyliavomis bei mokesčiais rodė, kad Stalino administracija nesirengė daryti Lietuvai nuolaidų ir forsuočiai rengė kolektyvizaciją⁸.

Po Didžiojo Tėvynės karo kolektyvizacija buvo laikinai atidėta, ir valstiečiams leista kelerius metus atsikvėpti. Matyt, svarbiausia to priežastis — itin atkakli pirmųjų pokario metų politinė kova. Kol iš esmės nebuvo sutriuškintas pagrindis, apie kolūkių steigimą nebuvo ko ir galvoti.

Pirmas oficialus kolektyvizacijos dokumentas — VKP(b) CK nutarimas „Dėl kolūkinės statybos Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR“ — buvo priimtas 1947 m. gegužės 21 dieną⁹. Jis rekomendavo nesukubėti, nesizavėti pernelyg plačiais užmojais, laikytis savanoriškumo principo... Apie valstiečių savanoriškumą buvo kalbama ir kituose oficialiuose dokumentuose, taip pat „Pavyzdiniuose žemės ūkio artelės įstatuose“. O iš tikrųjų lenininis valstiečių savanoriškumo principas Stalino administracijai tebuvo tuščia demagoginė frazė.

Po karo pirmieji kolūkiai Respublikoje įsikūrė 1947 metais. Lietuvos KP(b) CK ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybai 1948 m. kovo 20 d. priėmus nutarimą „Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo respublikoje“¹⁰, kolektyvizacija paspartėjo, tačiau tais metais ji dar netapo masinė. 1949 m. pradžioje kolūkiams tepriklausė 3,9% valstiečių.

Visuose to meto finansų vadovėliuose buvo rašoma, jog gyventojų mokesčiai sudaro nedidelę valstybės pajamų dalį, tačiau jie yra svarbus partijos ir vyriausybės (iš esmės Stalino administracijos.— *L. T.*) socialinės-ekonominės politikos instrumentas. Ir tai nebuvo tušti žodžiai. Iš 1 lentelės matyti, kad, pradėjus kolektyvizaciją, žemės ūkio mokestis 1948 m. buvo padidintas daugiau kaip perpus, o mažazemiams valstiečiams — net dvigubai. Sunkesnės pasidarė ir pyliavos. 1947 m. už karvę vidutiniškai reikėjo pristatyti valstybei 290 kg pieno, o 1948 m. — 438¹¹. Grūdų, mėsos ir kiaušinių prievolės 1947—1948 m. buvo 20—50% didesnės negu 1946 metais¹². O valstiečių pajamos po 1947 m. gruodžio 14 d. pinigų reformos smarkiai sumažėjo (žr. 2 lentelę). Todėl daugelis ūkininkų, ypač turėjusių daugiau žemės, 1948 m. prievolių atlikti jau neįstengė. Šiais metais valstiečiai turėjo sumokėti 297,6 mln. rb žemės ūkio, viengungių bei mažąseimių ir kt. mokesčių (246,2 mln. rb — už 1948 m. ir 51,4 mln.— ankstesnių metų nepriemokų), bet įmokėjo tik 195,3 mln., t. y. 66%¹³. Grūdų pyliava valstiečių ūkiams 1948 m. sudarė 159,1 tūkst. t (kartu su ankstesnių metų skolomis), o atpilta tik 133,6 tūkst. tonų¹⁴. Mėsos prievolė įvykdyta 76,5%, pieno — 84,5,

1 lentelė. 1947–1950 m. valstiečių pavienininkų¹ žemės ūkio mokestis

Ūkių dydis ²	Vidutinė mokesčio suma 1 ūkiui (rb)				1947–1950 m. padidėjo (kartų)
	1947 m.	1948 m.	1949 m.	1950 m.	
Iki 1 ha	5	5	62	218	43,6
1–2 „	12	24	119	512	42,7
2–3 „	25	52	210	815	32,6
3–5 „	51	88	301	1246	24,4
5–7 „	99	170	436	2173	22,0
7–10 „	208	343	684	3525	17,0
10–13 „	405	696	1091	4754	11,7
13–16 „	738	1140	1710	6496	8,8
16–20 „	1365	2221	2879	8076	6,0
20–25 „	2186	3784	4619	11220	5,1
25–30 „	3648	5144	7208	12247	3,4
Vidurkis	378	547	778	2048	5,4

¹ Be ūkių, įtrauktų į buožių sąrašus.

² Pagal ariamą žemę ir šienaujamas pievas.

Šaltinis: Lietuvos TSR finansų ministerijos žemės ūkio mokesčio metinės ataskaitos (51 forma) // CVA. F. 164. Ap. 4. B. 45, 62, 98, 134.

2 lentelė. 1947–1949 m. žemės ūkio produktų kainos Vilniaus turgavietėse (rb)

Prekė	Matas	1947 m.		1948 m.			1949 m.	
		VI	XII	II	VI	XII	VI	XII
Rugiai	cnt	3000	500	300	220	200	260	300
Kviečiai	„	3600	600	500	380	360	360	400
Ruginiai miltai	kg	35	5	5	3	3	3	4
Kvietiniai miltai	„	65	22	14	14	9	7	...
Bulvės	„	9	1,5	1	0,4	1	1	...
Kiauliena	„	90	50	45	32	27	25	18
Lašiniai	„	180	65	50	55	45	36	32
Višta	1 vnt.	70	55	48	30	25	25	25
Ząsis	„	130	90	70	75	60	55	50
Sviestas	kg	130	65	52	45	44	35	34
Pienas	l	8	5	4	3	3	2	3
Grietinė	kg	50	20	16	15	16	15	15
Kiaušiniai	10 vnt.	35	25	16	13	16	9	14
Stambios žuvis	kg	30	30	25	...	12	11	15
Malkos	m ³	250	150	100	90	130	120	130

Šaltinis: Lietuvos TSR centrinės statistikos valdybos Prekybos skyriaus einamojo archyvo duomenys.

kiaušinių — 80,2, vilnos — 80,4%¹⁵. 1948 m. pabaigoje už pieną valstybei buvo įsiskolinę 123,4, už mėsą — 132,7 tūkst. ūkių¹⁶.

1949 m. žemės ūkio mokestis vėl buvo padidintas: vidutiniškai 42%, o mažžemiams — net 4–5 kartus (1 lentelė). Tai nereiškia, kad buvo proteguojami stambesni ūkininkai. Jie buvo aprašyti ir išvaržyti jau 1948 metais. Dabar atėjo eilė smulkesniesiems. 1949 m.

pavienininkams reikėjo sumokėti 260,1 mln. rb (217,2 mln.— už 1949 m. ir 42,9 mln.— ankstesnių metų nepriemokų), o įmokėta 132,7 mln., t. y. tik pusė¹⁷. Ne ką geriau atpiltos pyliavos. 1949 m. pabaigoje 53,6% visų pavienininkų buvo skolingi valstybei už pieną ir net 70% — už mėšą¹⁸. Kaip tik tais metais Lietuvos kaime įvyko „lūžis“. 1950 m. sausio 1 d. jau buvo kolektyvizuota 62,4% visų valstiečių. Taigi daugiau kaip pusė — 58,5% — tapo kolūkiečiais per vinerius metus.

1950 m. pavienininkai jau sudarė mažesnę valstiečių dalį. Tačiau Stalino administracijai rūpėjo kuo greičiau suvaryti į kolūkius ir juos. Siekiant padėti greičiau „apsispręsti“, žemės ūkio mokesčiai 1950 m. buvo padidintas vidutiniškai beveik trigubai, o mažažemiams — net 4—5 kartus (1 lentelė). Ir suprantama kodėl: „didžiažemiai“ jau priklausė kolūkiams, ir pavienininkai daugiausia buvo smulkūs ūkininkai. 1950 m. spalio 1 d. vidutinis individualių valstiečių ūkių dydis — tik 3,7 ha ariamos žemės ir 1,5 ha pievų¹⁹. 1950 m. pavienininkams buvo smarkiai padidintos ir pyliavos (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. 1947—1950 m. žemės ūkio produktų prievolės (pyliavos)

Prievolė	7 ha dydžio ūkiui ¹		15 ha dydžio ūkiui ²		
	1947 m.	1950 m.	1947 m.	1950 m.	
				darbo valstiečiui	„buožeii“
Grūdų, cnt ³	1,75	3,0	7,2	7,2	10,8
Bulvių, „	1,25 ⁴	3,0	5,4 ⁴	7,2	10,8
Mėšos, kg	20	100	72	240	360
Pieno, kg	258 ⁵	500	540 ⁵	720	1080
Kiaušinių, vnt.	30	150	96	360	540

¹ Ūkis, kuriame buvo 5 ha ariamos žemės ir 2 ha pievų.

² Ūkis, kuriame buvo 12 ha ariamos žemės ir 3 ha pievų.

³ Cnt=100 kg.

⁴ 1946 m. norma.

⁵ 1945—1947 m. pieno prievolė priklausė nuo karvių skaičiaus. Ūkiai, turėję iki 10 ha žemės, už karvę privalėjo pristatyti 258 kg, o 15—20 ha dydžio ūkiai — 360 kg pieno. Kadangi pastaruosiuose vidutiniškai buvo po 1,5 karvės, tad pieno prievolė — 540 kg.

Saltiniai: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimai dėl valstiečių ūkių prievolių // Lietuvos TSR vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys. 1947 m., Nr. 15, 23; Lietuvos TSR Ministrų Tarybos einamasis archyvas.

1950 m. pareikalauta, kad pavienininkai sumokėtų 303,4 mln. rb (262,6 mln.— už 1950 m. ir 40,8 mln.— ankstesnių metų nepriemokų bei delspinigių) žemės ūkio bei kitų mokesčių, o įmokėjo tik 55,3 mln. rublių. 176 mln. rb buvo nurašyta įstojusiems į kolūkius, 11 mln. rb nurašyta kaip beviltiška skola, o 61,1 mln. rb — pavienininkų skola valstybei 1951 m. sausio 1 dieną²⁰.

Lietuvos TSR finansų ministerija 1950 m. gruodžio 16 d. pranešime Sąjungos ministerijai nurodė, kad, įteikus mokesčio praneši-

mus, „... pavienininkai pradėjo masiškai stoti į kolūkius, o rajonų finansų skyriai tuoj pat ėmėsi perskaičiuoti jiems mokesį. [...] nuo 1950 m. spalio 1 d. iki lapkričio 5 d. vien tik į kolūkius, užregistravusius savo įstatus, įstojo 52 940 ūkių, iš kurių 47 554 ūkiams, perskaičiavus mokesį, buvo nurašyta 110 723 tūkst. rb, o liko mokėti 33 882 tūkst. rb“²¹. Kas galėtų neigti, kad mokesčiai nebuvo veiksmingas stalininės administracijos socialinės politikos instrumentas?

Vilniaus srities valstiečių pavienininkų pieno prievolė 1950 m. buvo įvykdyta 43,3%, kiaušinių — 47, bulvių — 47,8, šieno — 36,3%²².

Įsiskolinusiems valstiečiams įteikdavo įspėjimus, aprašydavo turtą. O jeigu ir tai nepadėdavo, perduodavo teisman ir nepriemokas išieškodavo prievartine tvarka, nusavindavo turtą. Dalį skolininkų, ypač „buožių“, tariamai už piktybinį vengimą atlikti prievolės traukė baudžiamojon atsakomybėn ir nuteisė kalėti. Vien tik piniginių mokesčių skolininkams (negalutiniais duomenimis, nes trūksta bent trečdalis apskričių ataskaitų) buvo pritaikytos šios priemonės²³:

	1948 m.	1949 m.	1950 m.
Aprašytas turtas	23 tūkst. asmenų	30 tūkst. asmenų	50 tūkst. asmenų
Perduota teisman	10 tūkst. asmenų	12 tūkst. asmenų	23 tūkst. asmenų
Nusavintas turtas	2,6 tūkst. asmenų	2,5 tūkst. asmenų	4,2 tūkst. asmenų
Nuteisti kalėti, kaip „piktybiškai vengia“ mokėti mokesčius	300 asmenų	550 asmenų	350 asmenų

Prievarta išreikalaudavo ir neatpildtas pyliavas. Antai 1949 m. už pieno prievolės neįvykdymą įspėta arba aprašyta 45,7 tūkst., perduota teisman — 3,5 tūkst. valstiečių. 1950 m. už mėsos skolą aprašyta arba įspėta 41,4 tūkst., nusavintas turtas be teismo sprendimo — 3 tūkst. asmenų, perduota teisman — 3,3 tūkst. skolininkų²⁴.

Pagal įstatymą, už skolas nusavinant turtą, valstiečiams turėjo būti paliekami trobesiai, sėklų laukams apsėti, plūgas, akėčios, arklys, karvė, kiaulė, 2 avys, taip pat tam tikra asmeninių daiktų norma²⁵. Lietuvos TSR finansų ministerijos vadovai ne kartą skundėsi sąjunginei Finansų ministerijai, kad nenusavinamo turto sąrašas per daug ilgas, ir tai trukdo vykdyti mokesčių planą. Sąjungos ministerija „atsižvelgė“ į skundus, ir nuo 1950 m. pavienininkus, iš kurių išreikalaudavo skolas, iš esmės prilygino „buožėms“. Nuo šiol buvo leista atimti iš jų ūkinius pastatus, ūkio padargus, net pasukutinį arklį²⁶. Vietos valdžia neretai atimdavo viską. Pati Finansų ministerija 1951 m. konstatavo „šturkščius pažeidimus, o atskirais atvejais sauvalę, išreikalaujant nepriemokas ir nusavinant skolininkų turtą“²⁷.

Kaip visoje Tarybų Sąjungoje, Lietuvoje labai svarbus žemės ūkio kolektyvizavimo metų klausimas buvo buožijos problema.

Pasak V. Lenino, buožės — tai „kapitalistiniai žemės ūkio įmonininkai, paprastai ūkininkaujantys turėdami keletą samdomųjų dar-

4 lentelė. 1940–1949 m. Lietuvos valstiečių ūkių skaičius

Ūkių dydžio grupės (ha ²)	Ūkių skaičius ³			
	1940 m.		1946 m.	
	tūkst.	%	tūkst.	%
iki 1			19,1	4,7
1–5	95,3	26,4	122,1	30,1
5–10	95,6	26,5	125,9	31,0
10–16 ⁴	64,5	17,9	91,6	22,4
16–20 ⁴	36,7	10,2	26,9	6,6
per 20 ⁵	68,1	19,0	21,2	5,2
Iš viso	360,2	100,0	406,8	100,0

¹ 1940 m. duomenys yra rugpjūčio 1 d., o 1946–1949 m.— spalio 1 d.

² 1940 m. pagal visą žemę, o 1946–1949 m. pagal ariamą žemę bei sienau-

³ Be kolūkiečių (1948 m.— 4,4, 1949 m.— 120,1 tūkst. ūkių) ir bežemių vals-

⁴ 1940 m. duomenys sugrupuoti kitokiu intervalu: 10–15 ir 15–20 ha.

⁵ Šiai dydžio grupei taip pat priskirti božučių sąrašų ūkiai (1948 m.— 5,7, 1948 ir 1949 m. šio dydžio ūkių iš tikrųjų buvo mažiau.

Saltiniai: Lietuvos TSR finansų ministerijos žemės ūkio mokesčio metinės socialinė struktūra... P. 66.

bininkų...“²⁸ Įsidėmėtina, kad V. Leninas neabsoliutino samdomojo darbo naudojimo, kaip buožiškumo požymio, reikšmės. Pagal jį gana dažnai, pavyzdžiui, kas trečias arba net ir kas antras, samdo darbininkus ir vidutiniai valstiečiai²⁹.

Lietuvos Respublikoje buožiija buvo palyginti gana gausi. 1940 m. šalyje buvo per 29 tūkst. didesnių kaip 30 ha, t. y. daugiausia kapitalistinių, ūkių. Buožių buvo ir tarp mažesnių, ypač 20–30 ha dydžio, ūkių savininkų. Tarybinės žemės reformos išvakarėse 26,4 tūkst. ūkininkų samdė po 2, o 23 tūkst.— po 3 ir daugiau darbininkų³⁰.

Buožiją Lietuvoje labai susilpnino 1940 ir ypač 1944–1946 m. žemės reforma. Pokario metais buvo apkarpyta 22,3 tūkst. ūkių. Maksimali — 30 ha — žemės norma palikta tiksliai 29% apkarpytų ūkių, o kitiems — gerokai mažiau: 25, 20, 15 ir vos 5 ha žemės³¹. Per 8 tūkst. didesnių negu 20 ha ūkių savininkų 1944 m. vasarą pasitraukė į Vakarų³². O visi stambesni Vilniaus krašto valstiečiai išvyko į Lenkiją. Buožiją gerokai praretino ir 1941 m. bei pokario metų „specevacuacijos“. Pagaliau dalis stambesnių ūkių susiskaldė, pasidalijus žemę šeimos nariams.

Iš 4 lentelės matyti, kad svarbiausias Tarybų valdžios socialinės-ekonominės politikos padarinys buvo Lietuvos kaimo suvidutinėjimas. Nebeliko didesnių kaip 30 ha ūkių. Valstiečių, valdžiusių nuo 20 iki 30 ha ariamos žemės bei pievų, 1946 m. buvo 21,2 tūkst., o 1948 m.— dar mažiau, tik 14,4 tūkst.³³ Jų santykis tarp visų valstiečių sumažėjo iki 3,7%. Lietuvos TSR centrinės statistikos valdybos duomenimis, ūkininkai, turėję ne mažiau kaip 3 melžiamas karves, 1946 m. pradžioje sudarė 3,1%, 1947 m.— 2,5, 1948 m.— 1,5,

dydžio grupėmis ir jų ekonominiai rodikliai¹

1948 m.		1949 m.		1948 m. 1 ūkiui vidutiniškai teko	
tūkst.	%	tūkst.	%	arklių	karvių
17,9	4,6	17,2	6,6	0,1	0,6
97,1	25,1	68,6	26,4	0,5	0,9
152,5	39,4	105,6	40,6	0,9	1,1
84,2	21,8	52,1	20,1	1,1	1,3
18,3	4,7	9,1	3,5	1,3	1,5
17,2	4,4	7,3	2,8	1,5	1,8
387,2	100,0	259,9	100,0	0,9	1,1

jamas pievas, kurios sudarė apie 90% visos valstiečių žemės. tiečių.

1949 m.—2,3 tūkst.), kurių maždaug pusė buvo mažesni negu 20 ha. Todėl ataskaitos (51 forma) // CVA. F. 164. Ap. 4. B. 45, 62, 98; Truska L. Kaimo

o 1949 m.—tik 1,1% visų valstiečių. Tais pačiais metais valstiečių, turėjusių 3 ir daugiau arklių, sumažėjo nuo 0,4 iki 0,2%³⁴. Išsamų duomenų apie samdomąjį darbą pokario metais neturime. Respublikos žemės ūkio darbininkų profsąjungos žiniomis, 1947 m. valstiečių ūkiuose dirbo maždaug 15 tūkst. metinių samdinių³⁵, t. y. 12—13 kartų mažiau negu 1940 m. išvakarėse.

Pokario metų Lietuvai visiškai tinka V. Lenino žodžiai, pasakyti apie NEP'o laikotarpio Rusiją: „Valstietija pasidarė kur kas labiau vidutinė, negu pirma, prieštaravimai nusitrynė, žemė paskirstyta naudotis labiau vienodai, buožė pakirstas [...], viskas pasidarė lygiau, valstietija aplamai atsidūrė vidutinioko padėtyje“³⁶. Apskritai 1947 m. pabaigoje, t. y. kolektyvizacijos išvakarėse, Lietuvoje buožijos kaip klasės jau nebuvo ir galima kalbėti tikrai apie pavienius buožes, t. y. nereikšmingus buožijos likučius. Dėl pokario metais smukusio ūkio našumo³⁷ ir didelių mokesčių net ir stambesni valstiečiai, valdę 20—30 ha žemės, dažniausiai buvo ne kapitalistiniai įmonininkai, o tvirti vidutiniokai.

Nepaisant to, Lietuvoje nuo 1947 m. rudens, besąlygiškai taikant stalininius kolektyvizacijos metodus, prieškariniais metais išbandytus kitose tarybinėse respublikose, pradėta dirbtinai pūsti buožijos problemą. 1947 m. gruodžio 12 d. Lietuvos TSR Ministrų Taryba ir Lietuvos KP(b) Centro Komitetas patvirtino buožiško požymius ir įpareigojo apskričių vykdomuosius bei partijos komitetus sudaryti buožių sąrašus³⁸. Buožėmis buvo laikomi valstiečiai, kurie naudojo samdomąjį darbą, turėjo sudėtingų žemės ūkio mašinų (kuliamųjų, traktorių, variklių), malūnų, lentpjūvių, nuomojo kitiems valstiečiams gyvulius, sėklas, darbo įrankius arba supirkda-

vo, turėdami tikslą perparduoti, žemės ūkio produktus. Apskritai nutarimas suabsoliutino samdomojo darbo, kaip buožiškumo požymio, reikšmę. Antai buožėmis buvo laikomi valstiečiai, naudoję samdomąjį darbą per pjūtį arba samdę darbininkus hitlerinės okupacijos metais³⁹. Vietos valdžia ne visada laikėsi šio nutarimo ir neretai „išbuožindavo“ valstiečius vien už didesnę hektarų skaičių, ypač tuos, kurie nestojo į kolūkius.

Finansų ministerija — bene svarbiausias kolektyvizacijos ir kovos su „buožėmis“ štabas — pradėjo rengti buožių sąrašus dar 1947 m. rugsėjo mėn., t. y. nelaukdama vyriausybės nutarimo dėl buožiškumo požymių. Spalio 1 d. jau buvo įrašyta 5,7 tūkst. ūkių⁴⁰; 1947 m. pabaigoje—1948 m. pradžioje į šiuos sąrašus įtraukta dar 3,4 tūkst. valstiečių. Nurodyti tikslų „buožių“ skaičių gana keblu, nes sąrašai buvo labai nestabilūs. Daugumą buožėmis paskelbtų valstiečių ištrėmė, o sąrašus papildė naujais ūkiais. Antra vertus, dalį ūkių iš buožių sąrašų išbraukdavo ir gražindavo jiems „darbo valstiečių“ statusą. Šie sąrašai buvo sudarinėjami net iki 1953 m., ir iš viso į juos pakliuvo apie 15 tūkst., t. y. 4%, visų valstiečių ūkių. Maždaug 70—80% 1947—1948 m. į sąrašus įtrauktų ūkių buožiškumo požymis buvo samdomojo darbo naudojimas. Iš 5 len-

5 lentelė. 1947—1952 m. buožių ūkių skaičius ir jų rodikliai

Rodikliai	1947 m.	1948 m.	1949 m.	1950 m.	1951 m.	1952 m.
Ūkių skaičius	9135	5656	2291	1963	1489	401
1 ūkiui vidutiniškai teko:						
žemės ¹ , ha	18,3	17,6	13,8	5,0	2,0	1,9
arklių, vnt.	1,5	1,5	1,1	0,3	0,1	0,1
karvių, vnt.	2,0	1,8	1,5	0,7	0,5	0,3
avių, vnt.	1,8	1,6	1,3	0,6	0,4	0,3
kiaulių ² , vnt.	1,3	1,0	1,3	0,7	0,4	0,2
žemės ūkio mokesčio, tūkst. rb	5,6	12,5	8,8	5,8	2,8	5,4

¹ Ariamos žemės ir šienaujama pievų.

² Senesnių kaip 6 mėn.

Saltiniai: Lietuvos TSR finansų ministerijos žemės ūkio mokesčio metinės ataskaitos (51 forma) ir Finansų ministerijos 1950 m. rugsėjo 1 d. „Pažyma apie žemės ūkio mokestį Lietuvos TSR“ // CVA. F. 164. Ap. 4. B. 45, 62, 98, 112, 134, 150, 179.

telės matyti, kad pirmaisiais metais buvo „išbuožinami“ daugiausia vidutiniokai, o 1950—1952 m.—smulkūs ir net pusiau proletariniai valstiečiai.

1947 m. į buožių sąrašus įtrauktiems ūkiams žemės ūkio mokesčio norma, lyginant su kitų valstiečių, buvo padidinta 20—50%. 9,1 tūkst. „buožių“ turėjo sumokėti 50,9 mln. rb mokesčio, t. y. vidutiniškai po 5,6 tūkst. rb kiekvienas⁴¹. Tačiau, susiklosčius palan-

kiai konjunktūrai — aukštoms žemės ūkio produktų kainoms turga-
vietėse, — 88,6% „B“ sąrašo ūkių visiškai atsiskaitė su valstybe.

1948 m. padėtis iš esmės pasikeitė. Žemės ūkio mokesčio norma „buožių“ ūkiams buvo padidinta 50—100%, o pieno prievolės nor-
ma — 50%. Tais metais „buožės“ įstengė įmokėti tik 32,7 mln. rb —
28% iš jų pareikalautų piniginių mokesčių sumos (kartu su anks-
tesnių metų nepriemokomis)⁴². Ne ką geriau atpiltos ir pyliavos.
1948 m. IV ketvirtyje vien už nesumokėtus mokesčius nusavintas
82% buožių sąrašų ūkių turtas⁴³.

1948 m. spalio 25 d. nutarta smarkiai sutrumpinti neaprašomo
buožių ūkių turto sąrašą. Už skolas iš „buožių“ leista nusavinti
ūkinius pastatus, visus iki vieno gyvulius, ūkio padargus, pašarus,
maisto produktus. Pagal įstatymą nebuvo galima atimti tik gyve-
namojo namo ir minimalios asmeninių daiktų (drabužių, avalynės,
namų apyvokos reikmenų) normos⁴⁴.

1949 m. iš „B“ ūkių, be ankstesnių metų nepriemokų, pareika-
lauta 44,6 mln. rb mokesčių, o įmokėjo jie tik 7,9 mln., t. y. 18%.
Vien tik už nesumokėtus mokesčius nusavinta turto už 28,9 mln.
rublių. Tačiau to neužteko padengti nė pusei jų skolų. Daugelis
„buožių“ neturėjo jokio turto, ir iš jų nebuvo ką atimti. Todėl Fin-
ansų ministerijai 30,3 mln. rb skolą beliko nurašyti kaip beviltiš-
ką⁴⁵. Tačiau 1950 m. buožių sąrašų ūkiams žemės ūkio mokesčio
norma, lyginant su kitų valstiečių, buvo padidinta 100%, o žemės
ūkio produktų prievolių normos — 50%.

Veikale „Apie kooperaciją“ V. Leninas rašė apie visų iki vieno
valstiečių, taigi ir buožių, kooperavimą⁴⁶. Tačiau Lietuvoje, kaip
ir kitose respublikose, buožės, o iš tikrųjų tariamieji buožės, į kol-
ūkius nebuvo priimami. 1948 m. kovo 20 d. nutarime „Dėl kolek-
tyvinių ūkių organizavimo respublikoje“ buvo nurodyta, jog „par-
tinės ir tarybinės organizacijos, komunistai, komjaunuoliai ir kol-
ektyvinių ūkių valstiečiai turi sustiprinti budrumą ir neleisti įsi-
skverbti į kolektyvinius ūkius buožėms — pikčiausiems kolektyvinių
ūkiių santvarkos priešams“⁴⁷. Dauguma į buožių sąrašus įrašytų
šeimų buvo ištremtos, dalis persikėlė gyventi į miestus arba išvyko
į kitas respublikas (Kaliningrado sritį, Latviją) ir tik nedaugelis
tapo kolūkiečiais. 1948 m. Pasvalio apskrities partkomo sekretorius
Mikalauskas ir vykdomojo komiteto pirmininkas Gražinis gavo par-
tinę nuobaudą už tai, kad dėl jų „politinio aklumo“ į apskrities
kolūkius prasiskverbė buožių⁴⁸. 1950 m. rugpjūčio 2 d. sričių ir
rajonų vykdomieji bei partijos komitetai buvo įpareigoti suregist-
ruoti visus buožės⁴⁹. Respublikoje prasidėjo „prasiskverbusių į kol-
ūkius buožių“ demaskavimo, šalinimo iš kolūkių ir apdėjimo dides-
niais pavienininkų mokesčiais kampanija.

Svarbiausias stalininės administracijos kovos su „buožėmis“
tikslas buvo vidutiniokų, o vėliau ir smulkių valstiečių gąsdinimas.
Lietuvos TSR finansų ministerija rašte rajonų finansų skyriams
nurodė, jog nuoseklus 1950 m. rugpjūčio 2 d. nutarimo vykdymas
turi didelę reikšmę valstiečių pavienininkų kolektyvizavimui⁵⁰.

Ekonominė prievarta ir „išbuožinimas“ buvo veiksmingiausia, bet ne vienintelė forsuoto valstiečių kolektyvizavimo priemonė. Tyrinėtojų dėmesio dar laukia tokios prievartinio kolūkių steigimo priemonės, kaip kaimiečių trėmimas iš Lietuvos, nestojusiems į kolūkius valstiečiams bylų fabrikavimas, atsiųstų į kaimus miestų aktyvistų veikla ir kitos tiesioginės prievartos formos.

Nors ir neišsamai straipsnyje pateikta medžiaga, bet ji leidžia daryti išvadą, jog, kolektyvizuojant Lietuvos žemės ūkį, Stalino administracija šiurkščiai sutrypė valstiečių savanoriškumo bei kitus V. Lenino kooperatinės politikos principus.

¹ Gregorauskas M. Tarybų Lietuvos žemės ūkis. V., 1960.

² Jefremenka A. Kolūkinės santvarkos pergalė Lietuvoje. V., 1977; Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР: Сб. документов и материалов. Вильнюс, 1977.

³ Tamošiūnas J. Lietuvos žemės ūkio raida ir jo problemos: (Kapitalizmo ir socializmo epochoje). V., 1974.

⁴ Olekas P. LKP kova už socialistinį žemės ūkio pertvarkymą Tarybų Lietuvoje. V., 1966.

⁵ Krutulytė R. Ištinis žemės ūkio kolektyvizavimas ir galutinė socializmo pergalė Lietuvoje // Žemės ūkis. 1961. Nr. 8; Žemės ūkio kolektyvizacija Tarybų Lietuvoje // Lietuvos TSR aukštųjų mokykių mokslo darbai. Istorija. V., 1962. T. 3.

⁶ Lietuvos TSR istorija. 1940—1958 metai. V., 1975. T. 4; Tarybų Lietuvos valstietija: Istorinė apybraiža. V., 1979; История Литовской ССР: (С древнейших времен до наших дней). Вильнюс, 1978.

⁷ 20 metų Tarybų Lietuvos liaudies ūkiui. V., 1960; Ketvirtis amžiaus socializmo keliu. V., 1965; Литва за полвека новой эпохи. Вильнюс, 1967.

⁸ Išsamiau apie tai žr.: Truska L. Lietuvos valstiečių golgotos // Jaunimo gretos. 1988. Nr. 7.

⁹ Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР. С. 160—161.

¹⁰ Tiesa. 1948. Kovo 24.

¹¹ Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA). F. 1238. Ap. 2. B. 236. L. 87.

¹² Lietuvos TSR vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys. 1947. Nr. 23. Dok. 110; Nr. 15. Dok. 68.

¹³ Lietuvos TSR finansų ministerijos Mokesčių valdybos ketvirtinės ataskaitos apie kaimo mokesčių įplaukas (42 forma) // CVA. F. 164. Ap. 4. B. 154, 159, 205, 207, 252, 255.

¹⁴ TSRS paruošų ministerijos apskaitos duomenys // TSRS centrinis valstybinis liaudies ūkio archyvas (toliau — CVLŪA). F. 8040. Ap. 3. B. 1868. L. 137, 144, 190.

¹⁵ Ten pat. B. 1937. L. 1—21.

¹⁶ Ten pat. B. 2183. L. 198, 200.

¹⁷ Žr. 13 išnašos šaltinius.

¹⁸ TSRS paruošų ministerijos įgalotinio Lietuvoje Kotenko 1950 m. rugsėjo 26 d. pažyma // CVA. F. 1238. Ap. 2. B. 267. L. 115—116; CVLŪA. F. 8040. Ap. 3. B. 2183. L. 200.

¹⁹ 1950 m. žemės ūkio mokesčio ataskaita // CVA. F. 164. Ap. 4. B. 134.

²⁰ Žr. 13 išnašos šaltinius.

²¹ CVA. F. 164. Ap. 4. B. 235. L. 118.

²² CVA. F. 1239. Ap. 1. B. 86. L. 18—22.

²³ Lietuvos TSR finansų ministerijos ataskaitos apie mokestinį darbą // CVA. F. 164. Ap. 4. B. 310.

²⁴ TSRS paruošų ministerijos metinės ataskaitos // CVLŪA. F. 8040. Ap. 3. B. 2132. L. 3; B. 2327. L. 30.

²⁵ Lietuvos TSR vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys. 1945. Nr. 7. Dok. 233.

- ²⁶ Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsakų ir vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys: (1948—1950 m.). V., 1957. T. 2. P. 369—370.
- ²⁷ CVA. F. 164. Ap. 4. B. 136. L. 15—16.
- ²⁸ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. T. 41. P. 169.
- ²⁹ Ten pat. P. 168.
- ³⁰ Truska L. Visuomenės klasinės sudėties pakitimas Lietuvoje socializmo statybos metais (2. 1940—1941 m.) // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija (toliau — MADA). 1965. T. 2 (19). P. 198, 207.
- ³¹ Truska L. Tarybinė 1944—1948 m. žemės reforma ir jos socialinės išdavos // MADA. 1967. T. 2(24).
- ³² Ten pat (kartu su Klaipėdos kraštu).
- ³³ 1946 ir 1948 m. Finansų ministerijos žemės ūkio mokesčio apyskaitos. 1948 m. šiai dydžio grupei priskirta pusė (2,9 tūkst.) buožinių sąrašų ūkių.
- ³⁴ Truska L. Kaimo socialinė struktūra kolektyvizacijos išvakarėse (1944—1948 m.) // MADA. 1967. T. 3(25).
- ³⁵ Lietuvos Komunistų partijos CK partinis archyvas. F. 1771. Ap. 68. B. 12. L. 30.
- ³⁶ Leninas V. I. Raštai. V., 1955. T. 32. P. 191.
- ³⁷ 1930 m. 20—30 ha turėję valstiečiai vidutiniškai laikė po 3,2 karves, 1948 m. — tik 1,8, arklių — 2,3 ir 1,5 (Truska L. Kaimo socialinė struktūra... P. 70, 71). 1948 m. taip pat dar nebuvo pasiektas prieškarinis pasėlių ploto ir ypač javų derlingumo lygis.
- ³⁸ Valstiečių laikraštis. 1947. Gruodžio 15.
- ³⁹ Ten pat.
- ⁴⁰ 1947 m. žemės ūkio mokesčio apyskaita // CVA. F. 164. Ap. 4. B. 45.
- ⁴¹ Lietuvos TSR finansų ministerijos 1950 m. rugsėjo 1 d. pažyma respublikos Ministrų Tarybai „Apie žemės ūkio mokesį Lietuvos TSR“ // CVA. F. 164. Ap. 4. B. 112.
- ⁴² Zr. 13 išnašos šaltinius.
- ⁴³ Finansų ministerijos duomenys // CVA. F. 164. Ap. 4. B. 187. L. 131.
- ⁴⁴ Ten pat. B. 108. L. 96—97.
- ⁴⁵ Zr. 13 išnašos šaltinius.
- ⁴⁶ Leninas V. I. Raštai. V., 1955. T. 33. P. 426, 429—430.
- ⁴⁷ Tiesa. 1948. Kovo 24.
- ⁴⁸ Lietuvos Komunistų partijos CK partinis archyvas. F. 1771. Ap. 51. B. 126. L. 6.
- ⁴⁹ CVA. F. 164. Ap. 4. B. 108. L. 46—47.
- ⁵⁰ Ten pat.

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ ЛИТОВСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА

Л. ТРУСКА

Резюме

На основе ленинской методологии, партийных и правительственных постановлений, других юридических актов, а также архивных материалов министерств финансов и заготовок СССР и Литовской ССР исследуются важнейшие вопросы коллективизации сельского хозяйства Литовской ССР: соблюдение ленинского принципа крестьянской добровольности и трактовка проблемы кулачества.

В годы коллективизации (1948—1951 гг.) сельхозналог с хозяйства трудового крестьянства был повышен в 5,4 раза, а обязательные поставки сельскохозяйственных продуктов — примерно в 2—5 раз (табл. 1 и 3). Между тем после проведения денежной реформы 1947 г. рыночные цены на сельскохозяйственные продукты, продаваемые крестьянами, упали в 5—10 раз (табл. 2). Вследствие чего не только середняки, но и мелкие крестьяне не в состоянии были рассчитываться с государством. Начиная с 1948 г. в республике в массовом порядке осуществлялось принудительное изъятие имущества у крестьян-должников.

Вследствие советской земельной реформы и других мероприятий литовская деревня в послевоенные годы резко осереднячилась (табл. 4). В конце 1947 г. кулачество как класс в республике в целом уже отсутствовал. Тем не менее с началом коллективизации искусственно раздувалась антикулацкая кампания. В 1947—1952 гг. в кулацкие списки было занесено около 15 тыс. хозяйств, т. е. 4% всех крестьян. Раскулачивались главным образом середнячки и даже малоземельные крестьяне. В 1948 г. на одно «кулацкое» хозяйство в среднем приходилось 17,6 га земельных угодий (пахотной земли и сенокосов), 1,5 лошади и 1,8 коров (табл. 5).

Делается вывод, что в годы коллективизации сельского хозяйства Литвы сталинской администрацией грубо попирались принципы крестьянской добровольности и другие важнейшие принципы ленинской кооперативной политики.

Įteikta 1988 m. birželio mėn.